

Meerstemmig herdenken: een pleidooi voor verbinding

Nicole Immler, Limor Reshef

In de herdenkingscultuur prevaleert steeds vaker het eenstemmig perspectief. Hoogleraar Nicole Immler en onderzoeker Limor Reshef zien daarnaast een grote behoefte meerstemmigheid, ook die in onszelf. Zij betogen dat meerstemmig leren kijken ons blikveld verruimt en mensen verbindt.

Op 27 januari, tijdens de jaarlijkse Holocaustherdenking bij het Spiegelmonument 'Nooit meer Auschwitz' zagen wij het weer gebeuren, een duidelijk pleidooi om herdenkingen specifiek te houden. Stemmen die aandacht vroegen voor de oorlog in Gaza waren [die dag](#) volgens demissionair premier Mark Rutte niet welkom: 'Dat open en kritische gesprek moet worden gevoerd – ook over en met Israël. Maar niet vandaag. Niet op de dag dat we zes miljoen slachtoffers van de Holocaust herdenken.'

Tegelijkertijd zijn er veel mensen die beide stemmen in zichzelf voelen

Deze exclusieve stem domineerde ook de opening van het Nationaal Holocaustmuseum op 10 maart, in aanwezigheid van de Israëlische president Herzog. Binnen in de synagoge zitten de genodigden, buiten staan de pro-Palestina demonstranten. Beide stemmen worden in de media getoond als tegenover elkaar staande groepen.

Tegelijkertijd zijn er veel mensen die beide stemmen in zichzelf voelen, zoals Ulli d'Oliveira, die Holocaust-overlevende is, maar ook een spraakmakend jurist die decennialang opkwam voor mensenrechten: 'Dan kun je niet anders dan [protesteren](#) tegen wat Israël de Palestijnen aandoet. Je moet waakzaam blijven voor nieuwe vormen van volkerenmoord, anders verzaak je.' Zijn stille protest – tijdens Herzog's toespraak als genodigde een A4'tje hooghoudend met de tekst 'MR Herzog is President of the Genocidal state of Israel' – was door de NOS wel geregistreerd, maar werd niet uitgezonden; dus bleef het helaas ongezien.

Rondom 4 mei herhaalt zich ieder jaar dezelfde debat

De laatste jaren lijkt het erop dat erkenning van de eigen ervaring en de eigen groep dikwijls vooropstaat; en daar tegenover komt vaak 'de ander' te staan. Deze polarisatie zien we in de herdenkingscultuur, de media en de politiek terug. Zelfs op hogescholen en universiteiten, bijvoorbeeld toen het plan voor een breder Holocaust-onderwijs op de [Hogeschool Utrecht](#) tot grote verontwaardiging leidde. Allemaal voorbeelden van 'zero sum denken', zoals literatuurwetenschapper Michael Rothberg het noemde, het idee dat wanneer er aandacht voor een trauma wordt gevraagd, dat afdoet aan het trauma van de ander (2009).

Dit pleidooi voor een éénstemmig perspectief in de herinneringscultuur staat haaks op [wat wij in onderzoek zien](#), namelijk een behoefte (van niet alleen de jonge generatie) om meerstemmigheid aan bod te laten komen.

Vorbij het éénstemmig herdenken

Rondom 4 mei herhaalt zich ieder jaar dezelfde debat, hoe exclusief of inclusief zou 4 mei moeten zijn? Vorig jaar ging aan de herdenkingen van 4 mei een 'inclusieve herdenking' vooraf op 3 mei, zoals maanden later de herdenking van slachtoffers in Nederlands-Indië door Japan op 15 augustus gepaard ging met een 'dekoloniale herdenking'. Zijn dit voorbeelden om de herdenkingscultuur meerstemmiger te maken? Wat is eigenlijk meerstemmigheid?

‘Wie meerstemmig kijkt, relateert de lijnen en grenzen die nu zijn getrokken’

In opdracht van het Comité 4 & 5 Mei schreef antropoloog Sinan Çankaya in 2020 een essay over de noodzaak voor [meerstemmigheid](#) in herdenkingen, musea en het onderwijs en definieert deze zo: ‘Meerstemmigheid is een aanval op het enkele verhaal, het officiële verhaal en lijkt te gaan om het scheppen van ruimte voor de verhalen die nu nog niet worden verteld, die worden genegeerd, verzwegen zelfs ... Wie meerstemmig kijkt, relateert de lijnen en grenzen die nu zijn getrokken ...’

Hij volgt hierin Michael Rothberg, die laat zien hoe herinneringen van de Holocaust en de dekolonisatie in de publieke ruimte elkaar kunnen versterken, hoe ze verbinding en solidariteit kunnen genereren (2009). Rothberg wijst het idee van competitie en schaarste in het herinneringslandschap af. Uniceitsclaims rondom de Holocaust staan het gesprek in de weg. Meerstemmigheid gaat dus niet alleen ‘over het naast elkaar leggen van stemmen’, maar ook stil te staan bij de ‘morele en politieke hiërarchieën werkzaam op de achtergrond’, aldus Çankaya.

Meerstemmig zelf

Ons [Intergenerationeel Holocaust onderzoek](#) – een interviewcollectie met Joodse Nederlandse families van drie generaties over de erfenis van de Holocaust – laat nog een andere dimensie van meerstemmigheid zien: het meerstemmige zelf, zoals psycholoog Hubert Hermans het noemde, de verschillende stemmen die een individu in zich draagt en die innerlijk met elkaar in dialoog en ook in strijd zijn (Hermans & Hermans-Konopka, 2010; Immler, 2020).

Bewust worden van de eigen meerstemmigheid maakt het mogelijk ook die van de ander te horen

Omdat wij in een gesprek vaak de druk voelen om een positie in te nemen, betekent dit dat wij dikwijls onze eigen meerstemmigheid niet meer horen. Die kunnen we namelijk alleen horen als we die meerstemmigheid van onszelf ook toe kunnen laten. Dat betekent dat in plaats van een dialoog tussen twee partijen te plaatsen, men een dialoog met zichzelf aangaat. Bewust worden van de eigen meerstemmigheid maakt het mogelijk ook die van de ander te horen.

Pas als we de complexiteit van het eigen verhaal in onszelf toestaan, kunnen wij naar de complexiteit van de ander luisteren. Of in de woorden van filosoof Kwame Appiah (2018), vertaalt naar het maatschappelijk debat: Om de polarisatie te kunnen overstijgen, is het noodzakelijk om complexe verhalen te vertellen, omdat deze ‘meerstemmigheid’ pas de geschiedenis als geheel zichtbaar maakt.

Velen van de derde generatie worstelen met de verinnerlijkte stemmen van hun grootouders en ouders

Wij zagen in onze interviews dat in de nasleep van de Holocaust juist deze ruimte kan ontstaan om diepgewortelde posities en simplificeerde identificaties te overstijgen. Wij zagen hoe velen van de derde generatie worstelen met de verinnerlijkte stemmen van hun grootouders en ouders, omdat zij allen een andere vorm van erkenning en rechtvaardigheid zoeken. Zo draait de ‘[strijd om erkenning](#)’ van historisch leed bij de jonge generatie daarom juist eindelijk om voorbij deze wij-zij-constructies te komen en meer de verbinding te zoeken.

Een ander soort herdenken

Als herdenken gaat om verbinding met het verleden en met elkaar in het nu is het belangrijk om de meerstemmigheid van het verleden te laten zien, maar wel op een manier die juist dit categoriën-

denken overstijgt in plaats van aan oude posities vast te houden. Herdenken en herinneren draaien om het verleden, maar ook om het heden. Het gaat voor alles om de samenleving die wij willen zijn.

Een herdenken waarin we ook de meerstemmigheid van de samenleving en van onszelf kunnen zien

De aankomende herdenkingen vragen daarom om een ander soort herdenken. Een herdenken waarin we niet alleen slachtoffers en daders zien, maar waarin we ook de meerstemmigheid van de samenleving en van onszelf kunnen zien. In een herdenkingscultuur waar alleen het eigen slachtofferschap of alleen de eigen geschiedenis centraal staat, is het moeilijk meer ambivalentie toe te laten. Maar juist deze meerstemmigheid te willen horen, zowel van de ander als van onszelf, zou het herdenken enorm verrijken en vooruitbrengen.

Nicole Immler is hoogleraar voor Historical Memory and Transformative Justice aan de Universiteit van Humanistiek en projectleider van de interviewcollectie [‘Trauma & Veerkracht: Intergenerationeel Holocaust Onderzoek’](#). Limor Reshef is junior onderzoeker in dit project.

Bronnen

Appiah, K. A. (2018). *The lies that bind; Rethinking identity*. HighBridge Audio.

Hermans, H. & Hermans-Konopka (2010). *Dialogical self theory; Positioning and counter-positioning in a globalizing society*. Cambridge University Press.

Immler, N. (2020). Erkenning: Het herstel van sociale relaties. *Impact Magazine*. ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, Vol. 4, 5-7.

Rothberg, M. (2009). *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the age of decolonization*. Stanford University Press.